

ПРЕДИКАТИВНО-НОМІНАТИВНІ ОДИНИЦІ ІЗ КВАЛІТАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ У РЕЧЕННЯХ ПРИСЛІВНО-КОРЕЛЯЦІЙНОГО ТИПУ

Тетяна ОГАРЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті проаналізовано номінативно-предикативні одиниці (фразові номінації) із значенням міри і ступеня, які виступають складниками речень прислівно-кореляційного типу. Визначено коло корелятивних пар, які беруть участь у формуванні квалітативної семантики, здійснений поділ визначених конструкцій на основі зовнішніх показників.

Ключові слова: займенниково-співвідносні речення, фразова номінація, корелятивна пара, квалітативне значення.

Nominative-predicative units (phrase nominations) with quantitative meaning that serve as the elements of pronoun-correlative sentences are examined in the article. The circle of the correlative couples that take part in the formation of the relative semantics is defined, the division of defined constructions on the basis of external factors is made.

Key words: pronoun-correlative sentences, phrase nominations, correlative couples, quantitative meaning.

Значення міри і ступеня у реченнях може виражатися як лексичними одиницями, так і компонентами складнішої будови, зокрема номінативними блоками. Такі конструкції функціонують лише у реченнях займенниково-співвідносного типу і складаються з опорного займенникового слова головної частини та усієї підрядної. Фразові номінації як одиниці предикативно-номінативного характеру можуть виконувати у реченнях з прислівно-кореляційним зв'язком найрізноманітніші функції, у тому числі і обставинних поширювачів.

Мета статті: розглянути структурно-семантичні особливості номінативних блоків з якісно-кількісним значенням, а саме із семантикою міри і ступеня.

Завдання: 1. Визначити проблемні питання у кваліфікації складних речень з якісно-кількісними фразовими номінаціями. 2. Простежити розвиток поглядів на аналізовані структури. 3. Проаналізувати квалітативні номінативні блоки. 4. Визначити характер корелятивних пар, які беруть участь у вираженні квалітативного значення, та їх вплив на семантику речення у цілому.

У мовознавчій науці прийнято твердження, що “більша частина речень з якісно-кількісним значенням пояснює якийсь член у головному реченні і тому може бути визначена як нерозчленована. Речення із значенням порівняння можуть пояснювати головну частину в цілому і тому виділені в розчленований тип” [12, с. 487]. Отже, серед конструкцій нерозчленованої структури буде розглянуто і складнопідрядні речення займенниково-співвідносного типу, у яких ФН мають значення міри і ступеня, способу дії.

Подальший аналіз неможливо здійснювати, не розв'язавши попередньо кілька проблемних питань.

По-перше, постає необхідність кваліфікувати компонент *як* у складі якісно-кількісних фразових номінацій. Частина мовознавців визначає *як* сполучником; частина трактує *як* сполучне слово. Слід зауважити, що в аналізованих нерозчленованих структурах *як* найчастіше поєднане з прислівником *так*, утворюючи корелятивну пару *так – як*. Такий

повтор будується за принципом тотожності, і значення як підтримується прислівником *так*. Можна визнати, що *як* у сполучі *так – як* виступає сполучним словом; але без зв'язку з *так* воно втрачає своє прислівникове значення і переходить до складу сполучників.

По-друге, важливо розглянути питання про співвідношення складених сполучників та корелятивів. В.В. Бабайцева з цього приводу зазначає: “Будучи одним із допоміжних засобів підрядності, вказівні слова утворюють із сполучними словами і сполучниками дуже тісні сполуки, що нерідко викликає перехід вказівних слів у частину складного сполучника. Ступінь втрати лексичного значення вказівними словами різний” [2, с.4]. Таким чином, перехід корелятивів у склад сполучника пов'язаний з нівелюванням його значення.

А.М. Іванова у своєму дисертаційному дослідженні розглядає займенникові речення з причиновими, цільовими, часовими відношеннями і робить висновок: “Головною причиною розчленованості складного цільового, причинового та часового сполучника є семантика речення в цілому і ритміко-інтонаційна організація фрази. Логічний наголос на вказівний займенник підкреслює важливість повідомлюваного у підрядній частині” [8, с.98].

До зазначеної проблеми зверталися і Л.Ю. Максимов, й автори “Русской грамматики”. Саме в “Русской грамматике”, на нашу думку, зроблено логічний висновок щодо цього питання: якщо перша частина складного сполучника вживається самостійно, то сполучник вже не функціонує як цілісна сполука, а “все складне речення виступає як нерозчленована структура” [11, с.579].

Зважаючи на все вищезазначене, можна зробити підсумки, що безпосередньо стосуються нашого дослідження:

1. За наявності нерозчленованого сполучника конструкція визнається як розчленована і не становить інтерес для нашого дослідження. До аналізу беруться лише нерозчленовані структури з корелятивним зв'язком.

2. Корелят у складі речень нерозчленованої структури несе на собі логічний наголос і, таким чином, підкреслює значущість усієї ФН.

3. Залежно від наявності нерозчленованого сполучника чи корелятивної пари змінюється семантика усієї синтаксичної одиниці.

Останнє зауваження важливе, зокрема, для кваліфікації речень з показниками *так – що*. За умови їх функціонування як складеного сполучника конструкція має значення наслідку і трактується як розчленована; якщо ж адвербіат *так* виступає у ролі корелята, то структура визнається як нерозчленована і ФН у її складі має семантику способу дії чи міри.

Наприклад:

– речення із ФН способу дії: *Інші пани робили ще й так, що всю викурену горілку розділювали по числу душ на селі і веліли потім купувати* (Г. Хоткевич);

– речення із ФН міри: *Незвичайно багатий розпещений князь Заславський так любив розкіш, що не міг одвикнути од розкішної догідної обстави навіть у військовому таборі* (І. Нечуй-Левицький);

– речення із значенням наслідку: *Йоганна поглядом проймаючого докору дивиться мовчки на Хусу, так що той сп'ятився* (Леся Українка).

Квалітативні номінативні блоки

Семантика міри у номінативних блоках пов'язана з функціонуванням корелятивів *так, такий, стільки* (інколи вони можуть замінятися синонімічною формою *до того*).

І. Пронімінативний адвербіат *так* реалізує значення міри при дієсловах та прислівниках за умови препозитивного розташування, як-от: *Вдома було так заросте, що й зі школи завертають, посилають до перукарні, а йому як туди йти, то краще в плавню гайнути* (О. Гончар); *Муза: Чи в сій стороні закривають так щільно Небесну красу кипариси сумні, Що думка твоя не літає так вільно До самого неба, як в давні дні?* (Леся Українка); *Тільки очима світять так скорботно і так чудно, ніби до цього світу не належні* (В. Барка); *І сонна вулиця знову позіхнула, збила ногами дітвори пісок і покотила дитячий вереск так сильно, що порушила у соняшниках сон собаки Жука* (Г. Косинка). У випадку постпозиції корелят *так* входить до складу фразової номінації із семантикою способу дії: *Та в світі сталося так, що мусимо чекати* (П. Наніїв); *Чаплінський, як шляхтич, був виправданий в усім, і вся справа була поставлена так, що сам Хмельницький вийшов усьому виною*

(Г. Хоткевич). Лише у незначній кількості прикладів прислівник *так*, що стоїть після предиката, якого стосується, репрезентує квалітативну характеристику, а не способу. Однак у виокремлених конструкціях значення міри зумовлене лексичними особливостями основних компонентів – це дієслова, які позначають позитивне чи негативне ставлення, внутрішній стан і почуття, що можуть виражатися більшою чи меншою мірою. Найбільш уживаними в аналізованих структурах є дієслова *довіряти, покарати, любити, надокучати, знікчемніти, кривдити* тощо. Наприклад: *Я люблю вас так, що ви дасте дійсну красу* (В. Винниченко); – *Ну тепер нехай начуваються немирівці!* – крикнув Єремій. – *Я покараю їх так, що й світ ще не зазнав і не бачив такої кари!* (І. Нечуй-Левицький); *Ян Кілінський про все це знав і пройнявся симпатіями до войовничого ксьондза, і тепер, у вирішальну годину повстання, довіряв йому так, як і найближчому своєму соратникові Сіраковському* (П. Наніїв); *У всіх згаданих речах викинуто мало, а от моє скривдили так, що не відаю, чи можна буде друкувати* (М. Коцюбинський).

Корелят *так* при дієслівному (предикати дії та процесу) та прислівниковому вжитку утворює корелятивні пари *так – що, так – як, так – наче (ніби, немов), так – щоб*. Кожне зазначене співвідношення бере участь у вираженні не лише основного, квалітативного значення, а також вносить додаткові супровідні відтінки. Зокрема, для ФН з показниками *так – що (аж)*, яким притаманна найбільша частотність, характерне значною мірою наслідкове нашарування: *“Ось тепер нарешті вона обізветься так, що почують аж на сусідньому кутку”* (Є. Гуцало). *І Мартоха немов спішилась натішитися сею дитиною і пестила її так, що Пріська з Ульяновкою аж зненавиділи “мазуху”* (Леся Українка); *Я, моя рибочко, опинився в горах... все це так осяяно сонцем або вкрито тінню, так виповнено блакитною імлою, що голова морочиться од захоплення і серце перестає битись в грудях* (М. Коцюбинський). Порівняльний аспект чітко простежується у номінативних блоках з формантами *так – як (ніби, наче, немов)*. Спостерігаймо: *Так тепло, як циганові під ятером* (УНПП); *Гірко дивитися на ту ниву, що оре Семен: так вона прийшлася до його, Романової, ниви, так пристала, наче столяр припасував* (М. Коцюбинський); *Мали б і цього року приїжджі тут бути нарозхват, а, виявляється, що літо не те: не так уродило, як ждалося...* (О. Гончар). Корелятивна пара *так – щоб* створює досить відчутний відтінок мети: *Оце від тижня хорую на нервові болі і крайній упадок сил, се не є щось серйозного, але все ж я не можу так довго сидіти, щоб написати довгий лист* (Леся Українка).

Отже, можна зробити висновок, що кваліфікуючою ознакою фразових номінацій міри і ступеня є синкретизм семантики, тобто наявність супровідних, додаткових до основного, значень, виникнення яких зумовлене відповідними формальними чинниками.

Не менш важливою рисою аналізованих одиниць є постпозиція традиційної підрядної частини у складі ФН. Таке розташування є закономірним і необхідним з погляду логіки для правильного і точного розуміння змісту синтаксичної одиниці загалом. З цією ж метою корелятивна пара максимально зближена і роз'єднувальним елементом виступає лише дієслово чи прислівник, якого стосується прономінатив *так*.

Нерідко для вираження найбільшої міри ознаки і дії до складу ФН залучається декілька рядів займенникових компонентів (однакових чи різних) із словами, яких вони стосуються. Таке стилістичне нагромадження допомагає авторові найточніше донести читачеві силу й глибину того, про що йдеться. Наприклад: *І це останнє було видихнуте так важко, з такою глибиною болю й розпуки, що Інна жаснулась* (О. Гончар); *Вони йшли так жваво, так чітко й весело, що у Василя Йвановича в серці щось наче одірвалося: армія нагадувала про себе* (Ю. Яновський).

ФН з корелятом *так* дають квалітативну характеристику і виступають засобом називання міри і ступеня вияву дії та ознаки. Це основна, номінативна функція; випадків уживання зазначених блоків в інших функціях не виявлено. Хоча певною мірою можна говорити про емоційно-оцінний аспект, пов'язаний з присутністю компонента *так*, – він, виражаючи більшу міру вияву дії чи ознаки, вже формує емоційне сприйняття матеріалу, яке підсилюється відповідними оцінними лексемами у складі синтаксичної одиниці, як-от: *Вони так беруться за діло, аж діло тріщить та лущить, як старий, розхлябаний та розторсаний віз* (І. Нечуй-Левицький); *А вишивана сорочка та коралі так їй, капосній*

Дарині, *личили*, що не було в селі парубка, ба й навіть жонатого чоловіка, якому вона б хоч раз не приснилася (Ю. Яновський).

II. На відміну від прономінатива *так*, який реалізує семантику міри переважно при предикатах дії та процесу, займенник *такий* функціонує зазвичай при предикатах якості або ж при означальному поширювачі, вираженому прикметником (зрідка – при іменниках, що мають абстрактне значення). Позиція підрядної частини у таких синтаксичних одиницях суворо регламентована, подібно до речень з корелятом *так*, – вона стоїть після традиційної головної, причому вказівне слово *такий* щонайбільше наближене до сполучного засобу в залежній частині, створюючи тісний корелятивний зв'язок. Лише прикметник (предикативний чи непередикативний) порушує єдність корелятивної пари, наприклад: *Утома була така сильна, що брала верх над усім: вони [Остан і Соломія] просто впали* (М. Коцюбинський).

Корелят *такий* утворює пари з тими самими сполучними засобами, що й формант *так*: *такий – що, такий – наче (ніби, немов)*, супроводжуючи основне значення додатковими відтінками наслідку, порівняння, зіставлення тощо: *І в очах Замфірових блиснула така завзятість, що панотець не зважився довше намовляти його* (М. Коцюбинський); *Шия в його була така коротка, ніби голова лежала на самих плечах* (І. Нечуй-Левицький).

Номінативна функція виступає основною і головною для квалітативних блоків з показником *такий*. Однак у творах усної народної творчості лексичне наповнення підрядної частини у складі ФН значною мірою формує емоційне сприйняття та оціночний момент, напр.: *Вони такі убогі, що землю держалом міряють, а худобу ложкою* (УНПП); *Така обшарпана одежа, що й рак не вцепиться* (УНПП).

III. Вказівний формат *стільки* функціонує паралельно з *так*, *такий* у складі ФН із значенням міри, однак має свою специфіку. На відміну від корелятивів *так*, *такий*, які репрезентують квалітативну семантику при дієсловах, прислівниках та прикметниках, прономінатив *стільки* виступає в присубстантивній позиції: *Коли ж молода влада почала добиратися і до лісу, він з торгів законно купляв ділянку і за могоричі вирубував навколо стільки дерев, що не вмістились би і в п'яти ділянках* (М. Стельмах); – *А скільки я заробляю на тих недоливках? – считав старий шинкар [Миколу]. – Бодай мені бог не долив стільки віку, скільки я тобі не доливаю* (І. Нечуй-Левицький).

Незважаючи на відсутність різноманітності у вираженні корелятивів (в аналізованій підгрупі зафіксовано лише займенник *стільки* в цій функції), ФН характеризуються наявністю багатьох нюансів у семантиці. Певною мірою це пов'язано із сполучними засобами, з якими корелює компонент *такий*.

У більшості випадків корелятивна пара у складі ФН міри і ступеня будується за принципом віддзеркалення: дійсний формант *стільки* співвідноситься із тотожним сполучним словом *скільки*, зіставляючи і дорівнюючи міру, названу у традиційних підрядній та головній частинах, наприклад: *І тепера здається тобі, що вже й світ не видав стільки муки, скільки ти від народу прийняв за свої велемудрі науки* (Леся Українка). Рівноцінність названого нерідко підсилюється постпозитивними частками: – ... *Відомо вам, яко фанатичному проповідникові релігійно-ідеалістичних ідей, що видів атеїзму існує стільки ж, скільки було волосинок на голові патлатого якого-небудь міннезінгера середніх віків* (Г. Хоткевич).

При поєднанні прономінатива *стільки* з такими сполучними засобами, як *що, щоб (аби)*, ФН міри мають побічні семантичні нашарування, подібно до ФН з корелятами *так*, *такий*. Пара *стільки – що* формує відчутний наслідковий відтінок; *стільки – щоб* – репрезентує мету. Спостерігаймо: – *Худоби щорік більшає, розвели її стільки, що ферми тріщать, а прийде зима – годуй, чим хочеш* (О. Гончар); *Повбиралися [опришки] у найфайніше своє лудіне; інший то стільки навернув на себе, що ходити було не вигідно* (Г. Хоткевич); *Якщо “чарівниця” не полишила в його душі хоч стільки сліду, щоб він міг її пригадати чи пізнати, вдруге зустрінувши, нікчемне ж її чарування!* (В. Підмогильний).

Фіксований порядок розташування корелята й підрядної частини є обов'язковою і необхідною умовою для правильного розуміння змісту висловлювання. Традиційно в реченнях аналізованого типу підрядна частина міститься за корелятом. Преппозиція

спостерігається лише у декількох прикладах, які вживаються у творах усної народної творчості (прислів'ях, приказках) і де інверсія зумовлена вимогами актуального членування, наприклад: *Скільки ніг у гадюки, стільки правди в брехуна* (УНПП); *Скільки вб'єш, стільки в'їдеш* (УНПП).

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Андрамонова Н. А. Сложные предложения, выражающие обстоятельственные отношения, в современном русском языке. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1977. – 175 с.
2. Бабайцева В. В. Лексико-грамматические функции указательных слов в сложноподчинённых предложениях // Рус. язык в школе. – 1962. – № 6. – С. 3 – 7.
3. Белошапкова В. А. Современный русский язык: Синтаксис. – М.: Высшая школа, 1977. – 248 с.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 367 с.
5. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983. – 220 с.
6. Загнітко А. П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс): У 2-х частинах. – К.: ІЗМН, 1996. – Ч.І. – 202 с; Ч.ІІ. – 240 с.
7. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М.: Наука, 1973. – 351 с.
8. Иванова А. Н. Местоименно-соотносительные предложения в современном русском языке в сопоставлении с украинским и белорусским языками (на материале художественной прозы). – Дисс. ... канд. филол. наук. – К., 1976. – 164 с.
9. Леськів М. Порівняльні конструкції у їх стосунку до речень зі сполукою *так – як* // Нові підходи до філології у вищій школі: Матеріали Третьої всеукраїнської наукової конференції. 16 – 21 вересня 1996 року. – Мелітополь, 1996. – С. 76 – 77.
10. Ожоган В. М. Функціональні властивості займенникових слів у структурі складного речення // Мовознавство. – 1997. – №1. – С. 43 – 48.
11. Русская грамматика. – М.: Наука, 1982. – Т.ІІ. Синтаксис. – 709 с.
12. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
13. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. – К.: Академія, 2004. – 406 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Огаренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови факультету філології та журналістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: синтаксис української мови, структурно-семантичний, функціональний аспекти вивчення синтаксичних одиниць.